

BERGARA, ERRI BILDU (1268-1968)⁽¹⁾

Zazpireun urte dira aurtan, Bergara «Erri Bildu» egin zala.

Errege batek egin zuan: Gaztela'ko Errege batek, Alfonso X, ez-izenez «Alfontso jakintsu» zeritzanak.

Gertakari onek galdera batzuek egiñerazten dizkigu guztioi:

a) Zer da «Erri Bildua»?

b) Nola Gaztela'ko Errege batek sortu zezakean orduan «Erri Bildu» bat Gipuzkoa'n?

Bi galdera oiei erantzunaz, itz-aspertu bat egin nai det gaur zuekin, bergarar zintzo oiekin.

ERRI ZABAL ETA ERRI BILDU

Ikustagun ortarako lenengo zer zan Bergara, gertakari ori baño leenago, «Erri Bildu» izan baño leenago. Bai al-zan artean Bergara'rik? Uste bait-lezake norbaitek, Bergara Errege ark sortu zuala; eta, sortu ere, orduan sortu gañera... Leenago etzala Bergara'rik.

Bergara ez da iñungo Erregek sortua, Bergara Erria leendik, oso leendik —millaka urte leendik— ba'zan. Erri «banatu» zala ezik, Erri «zabal». Erregek Erri zabal orren erdian —erdi-erdian— Erri Bildu bat egin zuan. Orixe izan zan guztia.

—Zertarako, ordea?

Ori gero ikusiko degu. Erria ba'zala, eta oso aspaldidanik izan ere, *prehistoriatik*, millaka urte leenagotik, bego ori, ondo-ondo oñarriturik guztion gogoan.

ARTZAI-ERRI, NEKAZARI-ERRI, INDUSTRI-ERRI

Zer erri-era zan, ordea, Bergara «banatu», zabal ura?

Lendabiziko millaka urte aietan ARTZAI-ERRI zan; gerotxuago, NEKAZARI-ERRI (tarte ortan egin bait-zan Erri Bildu); gaur, berri, INDUSTRI-ERRI degu batez ere; nekazaritza ta artzantza apur

(1) Bergara'n emandako itzaldia.

bat naastean. «Errien eboluzioa» esaten zaio ibillera orri. Eta erri guztiak izan dute «eboluzio» ori. Munduko erri guztiak, asiera-asieran, eiztari izan ondoren, gero artzai izan dira; eta gero nekazari, eta bitarte ortan industri-zale. Eta eboluzio-malla oietako bakoitzak, millaka urte iraun izan du errien bizitzan. Euskaldunok ere malla oiek ibilli izan ditugu gure bizi luzean.

«Bizi luzean» esan det; eta alaxe da, izan ere. Prehistori-zaleak diotenez, euskaldunok amabiren-bat milla urte ta geiago, daramakigu, gure lur ontan. Orain amabi milla urte ba'ziran, beraz, lur ontan euskaldunak, ba'ziran bergararrak. Ez dago emendikan urruti, Gara-gartza'ko «Leze txiki» deritzan kobea. Koba artan, oraindik-orain aztertu dira eta arkitu, orain amabi milla urteko gizonaren aztarrenak eta ondakiñak; eta, ain zuzen, an arkitu diran buru-egurretatik aterata dakigu. orduko emengo gizona, oraingoaren egitura herekoa zana. Euskalduna, beraz.

Bañan gauzak zeaztu, detallatu ditzagun apur bat. Asieran, euskaldun ura, eiztaria izan zan —etzuan artean ez abererik ezi, ez lurrikan landu, ez oialik sortu—; eta urte askotan eiztari izan ondoren, gero artzai biurtu zan —basa-abereak ezi zituan—; eta artzai iraun zuan Gipuzkoa'n eta Bizkaia'n, ia orain milla urte arte; eta orain milla urte gutxi-gora-beera biurtu zan nekazari —erriberak eta landuaz— bañan oraindik askok eta askok artzai jarraitzen zutela.

Beraz, orain zazpireun urte, Bergara Erri Bildu egin zanean, Bergara artzai-erri zan; eta apur bat nekazari, nekazari egin-berri.

NUN ETA NOLA

Bizibidez ori.

Bañan, nun eta nola egiten zuten orduko euskaldunak beren bizibide ori?

Au ere gauza jakingarria da; eta, ain zuzen, *erri bildu* ta *erri zabal* izate orrekin zer-ikusia aundia duan gauza: nun eta nola egiten zuten bizibide ori: nun eta nola bizi izaten ziran?

Nekazaritza sortu zanean, sortu zan, gizona erriberatan bizi izateko oitura. moda. Artean, gizona artzai zanean, gizonaren bizi-lekua, mendia zan. «Artzaia, mendian» Eta ori da, ain zuzen, «erri zabala» esaten degunean, esan nai deguna.

Erriberatan bizi izatea, gero etorri zan; nekazaritzarekin etorri ere. Alfontso X'ak Bergara «Erri Bildu» egin zuanean, artean nekazaritza gutxi izango zan oraindik, orain Bergara dagon leku ontan. Erribera guzti ontan, San Prudentzio'tik asi eta Plaentzia arteko inguru oietan, nekazaritza ba'zan, bañan oraindikan asi-berri; erribe-

ran etxeren batzuek izango ziran, bañan mendi-egaletan geiago, mendi-egaletan geienak, artzantzari dagozkion leku goretan.

«Etxeak» esan det; *Kortak* obeto, artzai-etxeak: Euskalerriko beste balladatan «Saletxeak», eta «Bordak», eta «Saroiak» esan oi-diranak, alegia: Bizkai-aldean, emen, *Kortak*. Erriberak oraindikan gutxi egongo ziran luberrituak; baso ta sastraka izango ziran erribera asko ta asko. Nola-nai ere, etxe banatuak, erri banatua: erderaz *tierra llana* ta *tierras esparsas* esan oi-ziranak.

KORTAK, ERMITAK, KALTZADAK, GOIETAN

Artzai aien bizi-lekuak, «kortak» edo «saletxe» ta «borda» ta «saroiak» aipatu dizkitzet: mendietan bizi-lekuak, alegia. Bañan ez. bizi-lekuak bakarrik; baita beren gizartze-bizitzarako ta Jaungoikoa gurtzeko zituzten Elizak ere: mendietan bait-zituzten, leku goretan... orain Ermitak dauden leku goi oietan. Erriberatan etzeukaten olakorik. Dana leku goretan.

Gogoratu besterik ez daukazute, gai ontaz zuen Bergara'rentzat Historiak diotena: Alfontso X'ak Erri Bildu au sortu baño leenago, Bergararrak beren Eliza —eta beren Batzarrak egiteko Elizpea ere— mendi gore batean zutela, artzai-leku gore batean: ARITZETA'n.

Askotan pentsakizun izaten da guretzat, nola antziñako gizon aiek beren Elizak leku goietan egiten zituzten. Eta izan da gure histori-zale bat —Iturrirtza— gauza orren explikagarri, Noe'ren denborako ugeldetzarra, dilubioa, aipatzen duana: ugelde-aldian urak estali ez litzazken lekuetan egiten zituztela, alegia, beren Elizak, gaur edo bigar berriz ere ugeldetzarren batean galdu etzitezzen. Explikagarri orren bearrikan gabe ederkitxo konprenditzen da Elizen egoe-ra ori, artzaiak izanik Eliza oiek egin zituztenak. Artzaiak, goian beti. Gure Ermitak goietan daude, ez dilubio-bildurrez, artzaien Elizak ziralako baizik.

Artzaiak goietan bizi ziran; eta goietan zituzten, ez beren etxe ta Elizak bakarrik; baita beren Batzar-lekuak ere. Batzar-leku oiek, ain zuzen, Ermitetako elizpeak izan oi-ziran. Eta gauza onen testigu asko ditugu baztarretan: Durango-inguruko Gerediaga —Gerediaga-ko Ermita— Bizkaya'n, eta Azkoiti-inguruko Basarte —Basarte'ko Ermita— Gipuzkoan.

Artzai aiek goietan zituzten baita beren kirol-lekuak —deporte-lekuak ere—. Oyartzun'go mendietan, Zaldin-inguruan, antxe baitdago «Pillota-soro» deritzan leku lau ta zabala; eta berdin baita Aralar'en «Balenka-leku» deritzan beste zabaldi eder hat ere.

Eta zer-esanik ez, orduan ta beti giza-artean garrantzi aundiko dan beste zer batentzat: bideak, kaltzadak. Kaltzadak berak ere or-

duan goietan ziran, gañez-gain. Oraingo bideak —kamiñuak— erriberaz-erribera ditugu, ibaiari jarraituaz. Orduan erriberak, ixtinga ta zingira ez baziran, sastraka naasi ziran. Bideak, kaltzadak, gañez-gain.

«Kaltzada zaar aiek, goietan zear ibilli oi-zirala» diot; ez, orain bezela, ibaiari jarraituaz, dala Deba-ibaia, dala Antzuola-erreka. Bergara-inguruan bi aldetatik ziran kaltzada zaar oietakoak: bata Elgeta-aldetik, eta bestea Elosu-aldetik. Elosu-aldekoa, Keixeta-menditik zetorrena; eta Bergara eskui utzita, Deskarga'n zear Legazpia-ko mendietara zijoana, andik San Adrian'a igarotzeko; eta Elgeta-aldekoa, Eibar'tik, Intxortan zear, Bergara esker utzita Aramayo-aldera zijoana.

Bi kaltzada zuzen oien artean, ordea, beste zearkako kaltzada lokarri bat zegon, Keixeta'tik Uzarraga'n zear Bergara-lurrera jetsi, eta Ariznoa-puntua ta Deba ibaia gurutzaturik, berriro Elgeta'ra igotzen zana. Ain zuzen, zearkako kaltzada au Ariznoa'ko puntuan igarotzen zalako, aukeratu zuten orduko bergararrak Erregearekin, Ariznoa ori beren Erri Bilduarentzako leku.

Nola-nai dala, kaltzada berriro ere goietara.

Ikusten dezuten bezela, orduan dana goietan zan; goietan eta dana banatuan.

NEKAZARITZA

Bañan ez orduan —artzai-garaian bakarrik—; baita nekazaritza sortu zanean ere. Nekazarien baserriak berak ere banatuan egin ziran: «baserri» edo «basetxe» izena bera dago esaten.

Nekazariak, Gipuzkoa'n eta Bizkai'an, beren bizi-lekuak, beren egoitzak, beren etxeak, berak landu bear dituzten soro-bazterrean egin izan dituzte beti; Gaztela-aldean ez bezela, Gaztela-aldean, dakizuten bezela, etxeak ez bait-daude, bakoitza bere soroaren bazterrean; danak moltsatuak baizik, bakoitzak lantzen duan sorotik askotan uruti. Eta berdin, baita, Araba'n eta Napar-erriberan ere. Bañan Gipuzkoan eta Bizkaia'n, ez. Gure nekazariak, beren etxeak bakoitzak bere baztarraren ondoan egin izan dituzte —orregatik esaten bait-zaio soroari «baziarra» euskeraz—. Eta orrela ditugu gure baserriak zabalduak, banatuak, mendiko artzaien kortak eta saletxeak bezela-bezelaxe.

Bildu dezagun orain gure esankizuna bere arira. Orixe da erri bat «erri banatu», «erri zabal» izatea: *baserri* izatea.

Bergara ere olaxe zan orduan... arik-eta, orain zazpireun urte Alfontso ark, «erri zabal» orren erdian, baserri orren erdi-erdian, Ariznoa zeritzan lekuan, gaurko «erri bildu», gaurko *Villa* egin edo egiñerazi zuan arte.

Baiñan ez dezagun aaztu —berriz eta berriz esanda ere— artean eta oso aspaldidanik, «erria» ba zala. Kalerik eta plazarik gabe, ezik. Orixe da guztia. Eta Errege ark aginduta egin ziralaa, gaur dituzuten Kale eta Plazak; eta —au ere esan bear da-ta— oiekin batean asi zinatela, gainera, artean etzenituzten Lege berri batzuek izaten —*fueroak* esaten zitzairen Lege berri batzuek izaten.

FUEROAK

Fueroak aipatu dizkitzute, *foruak*. Zer fuero ziran fuero oiek?

Askotan entzuten bait-degu *fuero* izen au. Baiñan fueroak, era askotakoak dira. Guk emen aipatu ditugunak, *fueros municipales* esan oi-zaienak dira: *fueros municipales*, Erregeak, Erri Bilduren bat sortzen zutenean, erriari ematen zizkietenak, alegia.

Bai bait-da beste *Fuero* bat, *Lengo Lege Zaarra* esaten dioguna. Au, «Fuero» zan, bat bezela; aiek, «Fueroak», asko bezela.

«Fueroa», Lege Zaarra izatea, Erria bere buruaren jabe izatea da: erria *sui juris* izatea, alegia; *fuero municipalak*, ordea, erri ba-koitzak izan oi-zituan bereizkuntzak, privilegioak ziran: Erregeak emandako bereizkuntzak, bentajak... Erri bati, olako ta olako bentajak; eta beste bati, olako ta olakoak.

Fuero municipalak, Erregeak eman oi-zituzten. Lege Zaarraren Fueroa, ordea, Euskalerrriak inork eman gabe, berez zuan. Inori zor izan gabe, bere izatez, bere buruaren jabe zalako, gero ikusiko degun bezela...

Fuero municipalak Erregeak eman oi-zizkien, berak sortutako erri berriai; zergatik uste dezute? zertarako? Berak egindako erri berri aietara jendea erakartzeko, etorrierazteko. Bentajak eskeini, aalik geienak etorri zitezen, pozik etorri zitezen. Jendeak orduan ez bait-zuten berez Erri Bilduetara etorri nai izaten. Artzai-jendeak, batez ere, eta nekazariak ere berdin, etzuten etorri nai izaten. Erri bilduetan bizi ziranai, *villanos* (billanak?) esaten zitzairen orduan. Eta urrutietatik etorri oi-ziran, Erri Bildu aietara, an bizi izatera; urrutietatik; inguruetatik ez; askotan Frantzi-aldetik; orregatik esaten bait-zitzairen *frankuak*, eta aien bereizkuntza ta bentajai, berriz, *frankiziak*. Izan ere, ori esan nai du berez, adibidez, *Villafranca* izenak: «bentajadun erria»... ferriak egiteko, ganaduak eta gauzak petxarrikan pagatzen ez duten erria, alegia... Dana dala, *Fueros Municipales* ziralako oiek, ori zekarten beren artikuladorik geienean: olako ta olako bentajak, bereizkuntzak, exentzioak... Esan dizutet zertarako: jende geiago Erri Bildura erakartzeko.

Orain, beraz, ba'dakizute, zertarako eman zizkion Alfontso X'ak, zuen Bergara sortu- berriari Gazteiz'ko Fueroak.

Beste zerbait ere esan genezake, Gazteiz'ko Fuero aieri buruz. Fuero aiek, Naparroa'ko Santxo «Jakintsuk» eman zizkiola Gazteitz'i, Erri Bildu au sortu zuanean, 1181'gn. urtean, alegia; eta eman ere, ez berak sortuta, Logroño'tik artuta baizik; Logroño'k, berriz, Gaztela'ko Alfontso VI'ak emanda zeuzkala; noiz emanda uste dezute? eun urte leenago: 1095'gn. urtean; urte artan erabaki bait-zuan Gaztela'ko Errege ark, «Cid Campeador» zeritzanak, bengadizoz ondatutako Logroño ura berriro eraikitzea... Kontu zaarrak, ikusten dezutenez... 1095'gn. urtean lenengo aldiz Alfontso VI'ak Logroño'ri; andik eun urtera Naparroa'ko Santxo «Jakintsuk» Gazteitz'eri; eta andik eun urtera, Gaztela'ko Alfontso «Jakintsuk» Bergara'ri.

Guzti ori Erri Bilduen legediari dagokionez.

Ikustagun orain, leengo ariari jarraituaz, Erri Bilduen egiturari dagokiona.

ERRIAK BABESTU

Erriaren egiturari dagokionez, orixe da «erri bildu» izateak dakarren izaera: Eliza baten inguruan Plaza ta Kaleak izatea; eta guzti orren inguruan ta biran, arrizko orma lodiak, nuncan-nuncan errian sartzeko ate arkudunekin, gaur oraindikan Mondrago'en dauden, eta leen «sartzaierak» esaten zitzaaien-en antzeko ate arkudunak; eta sartzaiera edo portale oien ondoan «portalondo» esaten zitzaaien torreak, arreseak, arrizko etxeak, etxarriak... erriaren defentsarako, erriaren babeserako.

Eta orrekin oraintxe erantzun diogu, lentxuago egin degun galdera arri: zertarako egiten zituzten Erregeak erri bilduak? zertarako ta zergatik? Errietako bizitza paketsuaren babeserako, defentsarako.

Gaztelerrian —eta Napar-erriberan, eta Araba'n bertan ere— erriak moltsatuak izaten dirala esan dizutet: etxeak elkarfen ondoan —dala tartean karkabakin, dala elkarri itsaasiak—. Zergatik uste dezute? Galdera au askotan egin izan diote etnologo euskaldunak beren buruari: zergatik an moltsatuak, eta emen banatuak, zabalduak?

Eta Gaztelerriko moltsadurarentzat explikazio bezela, gerra eman oi-dute. Gerraren bildurrak moltsatzen dituala, alegia, etxeak elkarren babesera, elkarren berora. Eta ez dirudi, dana gezurra danik. Izan ere, gure mendi-arte otan ez bait-dago olako gerra-bildurrik... mendiak berak babesten gaituzte gu.

Bañan, dana-dala, utzi dezagun orain auzi au alde batera, eta jarrai dezaigun berriz ere gure ariari: «erri bilduen» gure arteko eginkizunari: erriak etsaien kontra babestea bait-zan eginkizun ori, errien pakea babestea.

Emen kanpoko etsaiengandik, mendiak babesten ginduzten; bañan kanpoko etsaiez-beste-etsairik ere sortu bait-liteke errian bertan... Eta arraixku ori izan zitekean gure artean; eta izatera ere iritxi giñan iñoiz, eta ez nola-naiko neurrian iritxi ere... Batzuek *oñeztar* eta besteak *ganboar*, erdibitu giñaneko garaiari nagoiko orain; erdibitze ark, etsaiak etxean bertan sortu bait-zizkigun guri. Eta nolako etsaiak, gañera! nolako etsai-egoera! «Txanton Piperrri» Operak ederkitxo dion bezela:

*Gizonak il-da, etxeak erre;
gauza segururikan ez;
alde danetan mixeriya, ta
alde danetan negarrez...*

Oñeztar ta ganboarren arteko alako burruka batean su-emanda erre baitzuten Mondragoe'ko erri guztia —Bergaratikan ez urruti—, leentxuago Otxandiano osorik erre zuten bezela... Ez bait-zan giro-izango antxe!

Errian bertako etsai bildurgarri aien kontra babestu bearra zegon orduan erria, erri jatorra.

Jakiña da guztiontzat, «jauntxoak», «aundikiak», *Parientes Mayores* zeritzaten «aundikiak» zirala olako burruka-zaleak: elkarrekin «nor-geiagoka» beti ari-bearreko, gizon-iltzalle ta etxe —ta erri-errezalleak.

AHAIDE NAGUSIAK

Parientes Mayores zeritzaten jauntxo aiek, errietan indar-aundidun familiak ziran. Erri xumea, erri zeia, zurezko, egurrezko etxeetan bizi izaten zialarik, jauntxoak arrizko etxeetan bizi oi-ziran: «arreseetan» berak orduan esan oi-zuten bezela: arrese, arretxe, etxarrietan; edo-ta erderaz esaten zan bezela *Torre. Casa-Torreetan*. Torre goreak. Base-riak etxe zabalkoteak ziran bezela, Torreak beti ere etxe goreak izaten ziran: arrizko eskallera aldamenean; beeko ganadu ikulluaz gorago, sukalde eta gizategia, eta gorago etxekoen gelak; eta goren-gorenean almenadun koroe-moduko petrilla...

Olakoxeak ziran gizon aien etxeak. Etxe arroak. Eta olakoxea, baita gizon aien biziera ere. Biziera arroa, jende arroak. Eta arroak ziranez, elkarrekin etsaitzen errezak. Eta beren etsaigoa indartzeko, etxe batzuek besteakin elkar artzen zutenak, partidutan, alderditan alkartzen ziranak: batzuek oñeztar eta besteak ganboar... Ain zuzen ere, Euskalerrri guztiko ganboarren Nagusia bergararra bait-zan: Olaso Torreko Nagusia...

Orain bada: gorroto gogorra artu zien jauntxo-jende ark Erri Bildaui. Berai gogor-egiteko sortu oi-bait-zituzten, izan ere, Erregeak «Erri Bilduak».

Azkotia, gorroto oien testigu: Azkoitian 1456'gn. urtean gertatu zana. Gipuzkoa'ko ta Bizkaya'ko jauntxorik aundienak —aien artean, Martin Ruiz de Ganboa, bergararra, Olaso-Torreko nagusiak— desapio egin zien —eta desapioa Azkoitia'ko sartaierako atean iltzez ezarri— desapio, Gipuzkoa'ko Erri Bilduai —Erri Bildurik aundienai: Azkoitia, Azpeitia, Deba, Getaria, Motriko, Segura, Tolosa ta Villafranca'ri—: gauza baziran, bidali zitatzela beren gizonik bikañenak, armaen bitartez, elkarrekin zituzten auziak odoletan garbitzeko... zerzala-ta?

Leentxuago, urte berean, Erri Bilduen arteko Hermandadearen aginduz eta Enrique IV'aren babesean, Bizkaia'n eta Gipuzkoa'n jauntxo aien Torre goreen goi arroak eratxiak, moztuak izan ziralako: almenak kendu, eta egurrezko telatu apalak ipiñi, alegia... Eunka ta eunka izango bait-ziran, Bizkaia'n eta Gipuzkoa'n, 1456'gn. urteko mozketa artan almenazko gandorrikan gabe gelditu ziran Torre gore arroak. —Ez dakigu, nola-ta-nola-ez, Bergara'ko Olaso Torrea gelditu zan, ain zuzen, moztu gabe; eta berdin baita Eibar'ko Untzueta Torrea; Olasotarrena urrengo urtean, Erregearen aginduz moztua izan zan arren...

Jauntxo aien iritziz —eta arazoi ere ba'zuten— Erri Bilduak artu zuten indarrari zor zitzaion batez ere, beren Torreen mozketa lotsagarri ura. Egiazki Erri Bilduak izan ziran, jauntxo aiei sortu zitzaizkien etsarik ermoenak eta indartsuenak, eta poliki-poliki lurjoerazi zietenak.

ARANTZAZU

Askotan entzungo zenduten, *Patientes Mayores* oien arteko burrukak eta ixkanbillak, Arantzazu'ko Ama agertu zanean bukatu zirana: guzti ori Ama Birjiñak Gipuzkoa'ri egindako mesede aundi bat izan zala, alegia.

Bañan ezin esan ditek, urte artan ain zuzen zearo bukatu ziranik oñeztar eta gamboarren arteko ixkanbilla aiek; bañan bai, nola-nai, asko ta asko otxandu eta apaldu zirana.

II ZATIA

ERREGEAK

Goazen orain, nere itz-aldi onen bigarren zatira: asieran egindako bigarren galdera arri erantzutera: «Nola Gaztela'ko Errege batek sor-

tu zitzazkean Erri Bilduak Gipuzkoa'n?» Zer zuten zer-ikusi Gaztela'ko Erregeak Gipuzkoa'rekin, gauza oietarako. Gipuzkoa ez al-zan bere buruaren jabe, gauza oiek egiteko, Gaztela'ko Erregeak gauza oietan sartu gabe?

Galdera garrantzi aundi-aundikoa auxe, erantzunikan gabe uzteko.

Gipuzkoak etzuan izan iñoiz ere «bere» Erregerik. Bear zuanean eta bear zuan artarako, berak autatzen zuan, berak nai zuana: zala Naparroa'koa, zala Gaztela'koa. Berak nai zuana, berari konbeni zitzaicna; bañan konbenentzi ori, berak neurtuta, eta ez beste iñork.

«Bear zuanean, eta bear zuan artarako» esan det. Bañan, noiz ta zertarako bear du Erri batek Errege bat? noiz ta zertarako sortzen zituzten Erriak beren Erregeak? Nik gauzak asiera-asieran nola ziran esango dizutet: gauzak beren izaten nola ziran...

Nobela-antza da; bañan gure Opera «Zigor»en onela erantzun diogu guk galdera oni: gerrak beartuta erabaki zutela, alegia, naparrak beren lenengo Erregea sortzea, autatzea. Gerrak beartuta. Berdin gertatu bait-zan Ixrael'en ere.

Pakean, edo erdi-pakean bizi ziran arte, gerraren gora-beera errex egiten zan. Naikoa zan gerra suertatzen zanean —moroak an mugetan azaltzen ziranean-eta— nuncan-nuncan ziran Buruzagiren baten mendean «aitarren-sume» danok alkar artzea etsaiaren kontra joateko. Nuncan-nuncango Buruzagiren baten mendean. Bañan etsaiak ugaritu ziranean —Tudela-aldeetik moroak bezela, Bayona-aldeetik normandarrak asi ziranean— naita-naiezkoa izan zuten naparrak, Buruzagi aietako bat, beste egiteko gabe, gerrarako autatzea. Eta uraxe izan zan Naparroa'n lenengo Errege. Ixrael'en Saul izan zan, eta gero Dabid; Naparroa'n, Santxo Gartzeiz, edo Santxo Abarka... Bi ondorio aterako ditugu guzti ontatik:

a) Asiera-asieran gerrak sortu zuala Erregean bearra baztarretan; gerrak sortuak ditugula, beraz, Erregeak. Ez dirala errege beren izatez.

b) Erregeak ez dirala zerutik etorritako izaki berezi batzuek; beren jatorriz, beste edozein hatzuek bezelakoak zirala: Saul eta Dabid bezela: artzai edo nekazari, Erriak Erregetarako autatuak, aukeratuak. Antziñako Obanos'ko Etxeko Jaunak Naparroa'ko Erregeri esan ziotena: *Nos, que cada uno somos tanto que Vos, e todos juntos más que Vos...*

ERREGEAK, KONDEAK, JAUNAK

Bañan, dana-dala —leen ere esan dizutet-eta— Gipuzkoa'k —eta berdin baita Bizkaiak ere, eta Araba'k— etzuan iñoiz «bere» Errege-

rik izan. Eta orregatik gerrak-eta beartzen ginduztenean, gipuzkoarrok Errege-billa auzora joaten giñan, zala Naparroa'ra, zala Gaztela'ra. Bizkaitarrak beren aldetik, Rioja'ko Haro'ra jotzen zuten geienean, bañan ba'zekiten Burgos-aldean Lara'ra joaten ere, aizkenik berak ere Gaztelara bildu ziran arte. Arabarrak, zenbait Konde Jaunekin —Gaztela'ko Konde Fernán Gontzalez'ekin-da— ibilli izan ziran asieran; gero aiek ere, berak ala nairik, Gaztela'ko Erregeagana jo zuten arte... Bañan, nolainai-zala, geurok ala nai-ta egiten genituan aukeratze ta autatze oiek: ortan geuron buruaren jaun ta jabe giñan.

Gauza bat jakin naiko dezute orain: nola zan, gipuzkoarrok Erregeetara jotzea, eta bizkaitar eta arabarrak, ez: arabarrak Konderen batengana. eta bizkaitarrak Haro'ko edo obeto Kameroetako Jaunarengana?

Galdera onen erantzuna, orain puntuan esan degunetik ateratzen da: Erregeak eta Kondeak eta Jaunak, gerrarako bear izaten genituan, gure lurra etsaiengandikan babesteko; eta gerrarako berdin zan Erregea nola Kondea; gerrarako indarra bear zan: indarraren bidez gure lurra babestuko zuan gizon bat billatzen genduan, gerra-egiteko opizioa zuan gizon bat; opizioa eta indarra, guda-mutillak, alegia, erderaz *hueste* esaten zitzaiona. Eta orduan artean, Jaun asko ta asko izaten zan baztarretan, opizio ortatik, gerratik bizi izaten zanik; asko ta asko, *caudillos* esaten zitzaienak, euskeraz *buruzagi*. Eta, jakiña! ortarako erri-alde bakoitzak buruzagirik indartsuena aukeratzen zuan, indartsuena eta erosoena: zala Haro'ko Jauna, zala Konde Fernán González, zala Naparroa'ko Errege Jauna.

ERREGEAREN DOTEA

Orain beste kontu bat: buruzagi-aukeratze ori, kontratu bat izaten zala, *contrato bilateral*, bi aldetako kontratua: Ixrael'en bezela: *pugna praelium nostrum, eta ultro serviemus tibi*: «zuk, gu gerran babestu, gidatu; eta guk, zu ondotxo serbitu, ondotxo pagatu».

Ain zuzen, kontratu au —bi aldedun kontratu au— ederki asko ageri da, Bizkaia'ko lenengo Jaunaren —Jaun Zuria'ren— aukeramenean. Lope Garzia de Salazar'ek dakarki ederkitxo, aukeramen au bere *Bienandanzas e fortunas* izeneko liburu galantean:

«E, tornados los vizcainos...a Guernika, oviendo su consejo...a este Don Zuria...—pues que los había ayudado, fasiendo grandes fechos darmas en esta batalla (de Padura)...—...tomáronlo por Señor, E PARTIERON CON EL los montes e los seles (*kortak*)...e diéronle heredades de las mejores...porque se sirviese dellos...e ciertos derechos de las venas que sacasen...E diéronle la justicia civil e cri-

minal...que juzgasen e executasen, e recaudasen sus derechos a costa suya...»

Troxua luze-xamarra izan da; bañan gauzak merezi zuan; ederkito erakusten bait-digu, nola ta zergatik izan zan Jauna-aukeratzea gerratik, alegia, eta gerra eratzen jarraitzeko; *pues que los había ayudado, haciendo grandes fechos darmas en esta batalla* (de Padura)—; eta nola izan oi-zan Erriak Erregeri gerra-sari ematen zion pagua: *los montes e los seles*, artzantzarako mendiak eta kortak; eta berdin baita *heredades de las mejores*, nekazaritzako soloak; eta ortaz gañera, *ciertos derechos de las venas que sacasen*, Bizkaia'ko minetatikan bizkaitarrak ateratzen zuten mineralaren *laka*, «arroako onenbestekoa», alegia.

Jaunaren dotea, Erregeren dotea izan oi-zan ori asieran; gero Errege bera, Jauna bera haliatuko zan —eta ederki asko baliatu ere— dote ori ugaritzeko; ez bait-zeukan ortarako bide txarra bere esku: gerra...

ERREGEAK GERRA-MORROI

Gauza guzti ontan, beti ere au ikusten degu: Erregeak asiera artan etzirala, gero uste izan zuten bezela, Errien jaun ta jabe, Erriaren serbitzari baizik, Erriaren morroi baizik; eta morroi ere, gauza jakin-jakin baterako: gerrarako. Orregatik etzuan gezur aundirik esan, Bizkaia'ko Jaunarentzat arako esaunda ura esan zuanak: «Bizkaia'ko Jaunak, etziran *Bizkaiaren* jaun». Eta Bizkaia'ko Jaunak bezela berdin baita geroko Erregeak ere: jaun ez, mutil baizik, morroi serbitzari. Erriaren jaun ta jabe, Erria bera zan, Erria bera. Erregea, gaur *Ministro de la Guerra* esango gendukeana zan; besterik ez.

Bañan, bere Ministerio ortan Erregeak beren gain artzen zuten gerrari buruz ere beste zerbaite esan bearrrik ba'degu:

1. Gerra ura etzala izaten *guerra de conquista* esan oi-dana, *guerra defensiva* baizik, gure lurraren defentsarako bestetarako etzan gerra Gipuzkoa etsaiengandik babesteko, Etzala, beraz, ez Flandeta'ra, ez morerira joateko. Iñoiz morcira joan bagiañan ere, etzala izan Erriak aginduta, joan nai zuan nor-berak naita baizik. Aspaldi batean joan bait-giañ Fernando Santuarekin Sevilla'ko gerrara; baita Napparroa'ko Santxo Sendorekin *Navas de Tolosa* diralakoetara ere; eta berdin baita gero ta gero, Tarifa'ra, eta Algezirasa'era, eta Baeza'ra ere; bañan beti ere nork-berak nai-ta, *volontario*, irabazian, sari-zurri.

2. Ala berean, baita, *guerra defensiva* aietan, Gipuzkoa babestera etzala etortzen Erregea, bera bakarrik bere mutillakin, here tro-paekin; an joaten giñala gu ere, erri guztietatik, «aitarren seme» esan

oi-zan bezela, danok, amasei urtetik asita irurogei urte arte, nai-ta-ez, bear zan añean.

3. Eta aizkenik, gerra-noiz-egin, etzuala Erregek erabakitzen; Erriak berak baizik; Erregerekin itz-eginda, ori bai.

Bañan jarrai dezagun aurrera. Eta ikusi dezagun beste gauza bat.

ERREGEAK JUSTIZI-EGILLE

Bizkaia'ko lenengo Jaunaren aukera egin zaneko ipui artan esaten da beste gauzatxo bat ere, garrantzi aundi-aundikoa: «*E diéronle la justicia civil e criminal...*». Orixe izan bait-zan Erregeri gure Erriak eman zion beste egitekoa, gerraz gañera: *justicia*. —Eta, gerrarekin batean, orrek eman zien, ain zuzen, Erregeai, Erri bilduak sortzeko bide ta eskubidea.

Justizia Euskalerrian beti ere Alkatearen eskuetan egon izan zan: Euskalerriko Lege ta Oitura Zaarrean, erri bakoitzean erriko Alkatea izan da Juez. Orregatik esaten zitzaien leen Alkateari ta Erriko Agintariai, izen au: «Justizikoak».

Bañan ori, lenengo mallako justizia bait-zan. Bigarren ta irugarren mallakoa —justizi gaitza, justizi zalla, justizi aundia— Erregeren esku utzi genduan... gerra bezelaxe. Gerra ta justizia: bi gauza zail ta gorrotagarriak; orregatik Erregeren esku utziak.

ERRI BILDUAK ZERTARAKO?

Gaztela'ko Erregeak ba'zeuzkan ortarako bere Auzitegi Nagusiak, bere Tribunal aundiak; bat beintzat *Real Consejo* zeritzana, bere inguruan —Obispoz eta Lege-gizonez osatua—; bañan batez ere Valladolid'en ots aundiko *Real Chancillería de Valladolid* zeritzana —euskaldun asko ta askok osatzen bait-zuten Auzitegi sonatu ura—; berdin bait-zeukan baita Naparroa'ko Errege Jaunak ere Iruñia'n. Guzti ori, ordea, goren-goreneko justiziarako. Bañan beste edozein apelaziotarako, Gipuzkoa'n eta Bizkaia'n ipiñirik zeuzkan Korregidorearen Auzitegiak, zala Bilbao'n, zala Donostia'n zala Tolosa'n, zala Azepeitian, zala Azkoitia'n.

Justiziaren eratzeak, berriz, ba'dakizute zer eskatzen duan: gutxiengutxienez, Auzi-etxea, pleituak erabakitzeko; eta kartzelak, gaizkilleak atxillotzeko; eta Prebosteak, erabakia betetzeko; eta «amabiak» lapurrak zigortzeko... Eta guzti ori ondo egingo bada, erri seguruak bear, erri bilduak, beren arreseakin, beren Auzi-etxeakin, beren kartzelakin. Guzti ori baserri-baserrian ezin bait-liteke egin, ezin bait-zitekean egin orduan. Baserria orduan gaizkilleen beraen esku bait-zegon: aundikien esku, alegia...

Gauza berdin-berdiña esan liteke, baita gerraren aldetik ere. Gerrak, nuncan-nuncan —muga-inguruetan batez ere— gazteluak-eta bear ditu: gazteluak, eta bastidak, eta guardi-lekuak, guarnizioak... itz batean, Erri Bilduak.

Bi bide oiek izan ziran, beraz. Erregeai Erri Bilduak —zuen Bergara au bezelako— Erri Bilduak egiteko eskubidea eskuratu zienak. Eta orrenbestez, erantzuna dago, asieran egin degun bigarren galdera ura: «Nola Gatela'ko Errege batek izan zezakean, Gipuzkoa'n Erri Bilduak sortzeko eskubidea?» Guk berari bere esku utzitako gerraren eta justiziaren bidez.

ERRIA JAUN-DA-JABE

Eta ontan bukatu zitekean gure itz-aspertu au, oraindik beste zerbait esan bearrik ez bagendu, Erriaren Nagusitasunari buruz, Gipuzkoa'ren bere buruaren jabetasunari buruz.

Gipuzkoa bere buruaren jabe zan —esan degu—; Erregea, morroi. Bañan zertan ageri zan Gipuzkoa'ren Nagusitasun ori? Gipuzkoa'k nola erabiltzen zuan bere buruaren jabetasun ori?

Erantzuna errexa da, eta itz bitan esango degu: Batzar Nagusien bitartez. «Batzar Nagusiak», euskeraz; *Cortes* edo *Juntas Generales*, erderaz. Ez, ordea, edozein *Corte*: *Cortes Soberanas*, baizik; gero ta gero ere Erregeari *Se obedece, pero no se cumple* esateko eskubidea zuten Batzar Nagusiak; edo-ta Obanos'ko Etxeko Jaunak esan ziotena: *Nos, que cada uno somos tanto que Vos, y todos juntos más que Vos...*

Gipuzkoa'n —eta berdin Bizkaia'n— Batzar Nagusiak urteoro-urteoro egiten ziran: Bizkaia'n Gernika'n, eta Gipuzkoa'n —amaika egunez— urte batean erri batean, eta bestean beste batean: amabi bat erritan erreskadan... Bergara bait-zan erreskadako erri oietan bat.

Erri guztiak izan oi-zuten beren Ordezkoa (*Procuradorea*) Batzar Nagusi aietan: erri bakoitzak berak aukeratua.

Zenbait lekutan (Gatzela'n, eta Napparroa'n bertan ere bai) *Corteak* iru mallako Ordezkoz osatzen ziran: Andikiak alde batetik (la Nobleza), eta Eliz-gizonak bestetik, eta Erri xumea bestetik... Gipuzkoa'ko eta Bizkaia'ko Batzarretan, etzan izaten Erri xumea besterik, demokraziarik ederrenean...

Orixe zan, bukatzeko esan bear nizutena.

Eta orrenbestez bukatu det nere esatekoa.

Manuel LECUONA.